

Orddannelsestypen konversjon i leksikografien

Carina Nilstun

Descriptions of word formation seem to have a gap to fill when it comes to conversion of inflected forms. Conversion is said to be a process of word formation by changing part of speech. The examples given tend to be a base form that is converted to a new base form of a different part of speech. As a lexicographer you experience that this picture is deficient. There are several types of conversion where an inflected form is converted into a base form (accompanied or not by a change of part of speech). This field is inexhaustively explored within the linguistic field – a field that lexicography tends to turn to in matters concerning grammar. The lack of an academic foundation has led to an unsystematically lexicographic handling of these words, at least in the Nordic languages. In this article I will argue that conversion of inflected forms, as a very productive type of word formation, should be treated as a type of derivation with the lexicographic consequence that their use will be described in separate entries instead of in the dictionary entry of their derivation base, as is often the case in today's lexicographic practice.

1. Innledning

Konferansen i Reykjavik innbød til å snakke om «Ordbøker og sproglige resurser». Dette kan forstås både som ordbøker og andre språklige ressurser brukt supplerende til ordbøker, eller som ordbøker og de språklige ressurser de selv bygger på. Dette igjen kan forstås som korpuser og deres råmateriale, men også som lingvistikken og grammatikken som faglige kilder for det leksikografiske arbeidet. Leksikografiske beskrivelser bygger ofte på disse, slik som inndelingen av ordklasser og syntaktisk analyse for funksjonsordene. Også når det gjelder orddannelse vender vi oss til lingvistikken og grammatikken. Det kan for eksempel gjelde grensedragningen mellom affiks og sammensetningsledd.

Et praktisk problem vi har felles i nordisk leksikografi knytter seg til leksikalisering av bøyde former. Mest vanlig er presens og perfektum partisipp av verb som brukes som adjektiv, og spørsmålet er når disse skal regnes som selvstendige enheter i språkets ordforråd til forskjell fra å betraktes som mer tilfeldig bruk, slik som gjennomslittige sammensetninger (Bußmann 2002:405). Når slike bøyde former er leksikalisert, skal de også beskrives under egne oppslagsord i ordboken. Jeg ønsker å sette dette inn i den faglige rammen av orddannelse, nærmere bestemt konversjon, og med det som grunnlag gjøre en vurdering av hvordan dette kan behandles leksikografisk. Ut fra konkrete eksempler vil jeg presentere noen ulike måter å angi denne ordtypen på.

2. Konversjon i faglitteraturen

2.1. Hva er konversjon?

Konversjon refererer til orddannelse ved hjelp av ordklasseskifte, men uten bruk av affikser (Bußmann 2002:380; Askedal et al. 2017:164). Konversjon blir i faglitteraturen behandlet som en type avledning, og ofte kalles den *nullavledning* eller *kortavledning*. Et typisk eksempel er *rangle* (verb) > *rangle* (substantiv). De fleste ordklasser er involvert i konversjon, og retningen er ikke fast. Noen andre eksempler er *ja* (interjeksjon) > *ja* (substantiv), *sykkel* (substantiv) > *sykle* (verb), *lam* (adjektiv) > *lamme* (verb). Avledningsbasen og det konverterte ordet kan enten ha helt identisk form, eller det konverterte ordet har endelse etter sin ordklasse.

Hos Fjeld & Vikør (2008:44–45) behandles denne ordtypen under avledninger, og termen *kortavledning* brukes. *Norsk grammatikk* (Askedal et al. 2017:164) bruker termen *ordstammeavledning*, mens *Norsk referansegrammatikk* bruker termene *konversjon* (om orddannelsesmåten) og *avledningsbase* (om utgangspunktet for dannelsen) (NRG 1997:124–125). Heretter vil jeg følge terminologien fra NRG.

2.2. Konversjon av bøyde former

I ulike beskrivelser av konversjon er det påfallende at eksemplene som gis har en grunnform som avledningsbase. Beskrivelsene er dessuten langt mer overfladiske enn for andre orddannelsestyper og ikke intendert som uttømmende. Hos Bußmann (2002:380) og Fjeld & Vikør (2008:44–45) nevnes ikke konversjon av bøyde former overhodet. I NRG finner vi underkapittelet «Adjektiver konvertert fra perfektum partisipp». De illustreres med setningene *Meningene er delte*, *Hans dager er talte* og *Skoene er utslitte*, og begrunnes med kongruensbøyningen som kjennetegner adjektiviske predikativer (1997:124–125). I *Norsk grammatikk* (Askedal et al. 2017:187) står det å lese: «Noen faktiske preposisjoner er oppstått ved konversjon av verbalt perfektum eller presens partisipp: *alt unntatt* (eldre: *unntagen*) *sannheten*, *forutsatt finansiering*, *inkludert bidrag til folketrygden*, *fratrasket moms*, *uansett alder* og *ansiennitet*; *vedrørende dette*, *angående våre felles problemer*.» Begge grammatikkene behandler altså orddannelsestypen på linje med andre orddannelsestyper, men går ikke inn for en fullblåst beskrivelse.

Definisjonen av konversjon som orddannelse ved hjelp av ordklasseskifte er upresis og dels misvisende. Ofte omfatter prosessen et ordklasseskifte, men det finnes unntak, slik som for orddannelsen *høre* > *høres*. Det samme forhold finner man noen ganger også i definisjonen av suffiksavledninger. Fjeld & Vikør (2008:43) skriver at «avleiingsaffiksa i norsk og nærskyldte språk har to hoved-

funksjonar: Den eine er å *flytte eit rotord over i ei anna ordklasse.*»¹ I avledningen *søt > søtlig* finner ikke et ordklaseskifte sted.

Et ordklaseskifte står altså ikke sentralt, hverken for konversjon eller for suffiksavledning. NRG nevner at konversjon også kan finne sted uten ordklaseskifte, og anfører parverbene² som eksempel (1997:123).

2.2.1. Ulike typer konversjon av bøyde former

Nedenfor har jeg forsøkt å sette opp en uttømmende liste over denne orddannelsesstypen. Listen bygger på egen erfaring med leksikografisk arbeid.

- Passiver (*høres*, passiv av *høre* OG ny grunnform, verb)
- Partisipper (*spent*, perfektum partisipp av *spenne* OG ny grunnform, adjektiv; *spennende*, presens partisipp av *spenne* OG ny grunnform, adjektiv)
- Partisipper (*ansatt*, perfektum partisipp av *ansette* OG ny grunnform, substantiv)
- Nøytrumsadjektiver (*snart*, nøytrum av adjektivet *snar* OG ny grunnform, adverb)
- Genitiver (*damaskes*, genitiv av *damask* OG ny grunnform, adjektiv)
- Gradbøyde former (*ytterligere*, komparativ av *ytterlig* (adverb) OG ny grunnform, adjektiv)
- Imperativer (*blås*, imperativ av *blåse* OG ny grunnform, intereksjon)

2.3. Konversjon i et større perspektiv

At denne orddannelsesstypen er såpass lite beskrevet i språkvitenskapen og også så lite konvensjonalisert i leksikografisk praksis virker underlig av flere grunner. En ting er at den er hyppig i nåtidsspråket. En annen er at man ikke løfter den frem i sammenhenger der man er bekymret for alle nye lån som kommer inn i språket. Disse avledningene er både hjemlige og produktive. Den siste grunnen er at denne orddannelsesstypen er godt etablert, også utenfor norsk og bakenfor vår egen tid. En rekke ord av latinsk opprinnelse er dannet ved konversjon av bøyde

¹ Den andre er at enkelte suffiks også tilfører semantisk innhold, jf. *-aktig*, *-inne* m.fl. Det er dessuten upresist å her snakke om avledningsaffiks, det gjelder kun suffiksene.

² *Brenne* (sterkt) – *brenne* (svakt), *bryte* – *brøyte*, *ligge* – *legge*, *sitte* – *sette* o.l.

former. Disse lånene oppfatter vi i dagens norsk som aldeles fullverdige ord, og ikke lenger knyttet til sin avledningsbase. Det viser at denne orddannelsen er vel så kraftfull som andre.³

attributt fra latin *attributum*, grunnbetydning 'det tildelte', substantivering av adjektivisk perfektum partisipp i nøytrum av *attribuere*

senior fra latin *senior* 'eldre', komparativ av *senex* 'gammel'

voksen av norrønt *vaxinn*, perfektum partisipp av *vaxa* 'vokse'

2.4. En ny definisjon av konversjon

Den mangelfulle beskrivelsen av leksikalisering av bøyde former i lingvistisk litteratur skyldes nok at spørsmålet der ikke oppfattes som så relevant. I leksikografien oppfattes spørsmålet derimot presserende. Hvorfor? Fordi grunnformen er vår arbeidsenhet. Erfaringene fra leksikografisk arbeid viser også at vi kan definere konversjon og avledninger for øvrig enda mer presist. Tradisjonelt har man sagt at suffiksavledning og konversjon er orddannelse ved ordklasseskifte. Men det finnes eksempler på suffiksavledning og konversjon uten ordklasseskifte,⁴ det er altså ikke ordklasseskiftet som er cruxet. *Ved konversjon (og all annen avledning) dannes en ny grunnform på grunnlag av en annen grunnform eller en bøyd form.*

Til den leksikografiske behandlingen må vi tenke på konversjon på samme måte som andre avledninger, og klare å skille de to (ofte identiske) formene (avledningsbase og ny grunnform) som homografer. Vi vurderer aldri en avlednings frekvens mot avledningsbasens frekvens når vi skal vurdere den tatt inn i ordboken. De to formene eksisterer parallelt.

3. Konversjon i leksikografien

3.1. Orddannelsesinformasjon i NAOB

Orddannelsestype fremgår i NAOB eksplisitt eller implisitt i etymologiledet. Der angivelsen er eksplisitt er det brukt et sett av standardfraser, eksempelvis

sammensatt av x og y
avledet av x med suffikset y
sammentrukket form av x

³ Samtlige etymologier i eksemplene er hentet fra *Det Norske Akademis ordbok* (NAOB), som ligger gratis tilgjengelig på <www.naob.no> fra ultimo desember 2017.

⁴ Eksempler er *søt* (adjektiv) > *søtlig* (adjektiv) og *høre* (verb) > *høres* (verb).

For orddannelsestypen konversjon har vi på grunn av fraværet av affiks valgt å ikke bruke standardfrasen «avledet av ... med ...», men i stedet brukt preposisjonen «til».

komme substantiv et
substantivering av [komme](#) (verb)

For konversjon av bøyde former, fremkommer dette i etymologiledet, men ikke med en eksplisitt angivelse av orddannelsesmåten eller et eventuelt ordklasseskifte. Generelt har vi av pedagogiske hensyn unngått fagspesifikke termer som konversjon, samdannelse o.a.

visst adverb
nøytrum av [viss](#)

I *Norsk Riksmålsordbok* (NRO 1937–95), seksbindsverket som NAOB bygger på, har man ikke betraktet disse tilfellene som homografer, slik jeg foreslår i denne artikkelen. I verboppslag finner man stadig separate betydninger med teksten «særlig brukt i adjektivisk perfektum partisipp». Man er altså ikke villig til å erkjenne et ordklasseskifte. Man holdt fast ved formen og oppgav en ny funksjon, fremfor å ta utgangspunkt i den nye funksjonen og oppgi formen. Frasen «brukt adjektivisk» er mer tilbakeholden enn «brukt som adjektiv». I revisjonsarbeidet flytter vi stadig slike enheter ut av verboppslaget og gjør dem til egne oppslag. Verbets bøyingsparadigme forblir det samme – uavhengig av om den enkelte form finnes i praktisk bruk eller ei. Uten at det finnes mye sikker kunnskap om dette, kan vi observere (også i egen språkforståelse) hvordan disse ordene entydig oppfattes som egne ord i det mentale leksikon. Adverbet *snart* (nøytrumsform av adjektivet *snar*) er et talende eksempel: det kom sent inn som eget oppslag i norske ordbøker, men ingen ville finne det naturlig å søke det opp under *snar* (adjektiv). Hva så med adverbene *visst* og *snaut*?

3.2. Lemmaseleksjon og lemmastatus

Når man undersøker nordiske ettspråklige allmennordbøker for å se hvordan konverterte bøyde former behandles, finner man raskt at det mangler en enhetlig behandling, også innen det enkelte verk. Det virker nokså tilfeldig hvilke former som er gitt lemmastatus og hvilke som behandles under avledningsbasen. Jeg tror dette skyldes at vi mangler en faglig forståelse av orddannelsestypen – både innen lingvistikken og innen leksikografien. Jeg vil her forsøke å finne frem til noen innfallsvinkler til hvordan vi kan forstå og behandle disse ordene.

I *Redigeringshandboka til Norsk Ordbok 2014* (2016:80; jf. kapittel 2.3.2) beskrives først praksisen for oppføring av oppslagsord på belegg i seddelarkivet: «Ordformer med form som regulære bøyingsformer (usamansette og samansette

partisipp og ing-avleiingar) vart som fast praksis førde under grunnordet, av di det ut frå einskildbelegg ikkje er mogleg å seia om ei bøyingsform er leksikalisert.» Når redaktøren så skal lage ordbokartikler ut fra seddelarkivet, er det satt opp følgende tre vurderingspunkter for lemmatisering (ibid.):

- om ordforma har tyding eller bruksmåte som ikkje er dekt av opphavsordet (sjå dømet **farga** nedanfor);
- om ordforma er polysem, dvs om det finst fleire opplysningar som spesielt gjeld ordforma, spreidde ut over fleire tydingsbolkar i grunnordsartikkelen, slik at det er vanskeleg for lesaren å finna dei att;
- om ordforma har eit stort (dominerande) beleggssomfang i høve til dokumentasjonen av grunnordet (det hender t d at mest alle setlane på eit gjevi verb syner adjektivisk bruk, jfr **frustrera – frustrert**).

De to første punktene, jeg kaller dem **egen semantikk** og **polysemi**, anser jeg som sentrale. Om det derimot er relevant å bruke frekvensfordelingen mellom de to formene som argument, vil jeg komme tilbake til.

Svensén (2004:128–130) skriver mot slutten av kapitlet «Lemmats grammatiska form» at enkelte partisipper nærmest har mistet sin verbale betydning og blitt adjektiver (som *slående* og *uttalad*) og at verbet i andre tilfeller nærmest har gått ut av bruk (som *påfallande* og *uthungrad*). I disse tilfellene anbefaler han at partisippformen får lemmastatus. Svensén ser dog ikke ut til å se disse tilfellene som orddannelse, idet han tematiserer dem sammen med tilfeller der lemmaformen avviker fra konvensjonen om hvilken form som er lemmaform for den enkelte ordklasse, så som at et substantiv får lemmaform i bestemt form eller i flertallsform da ubestemt form entall ikke forekommer i praktisk språkbruk. Hans beskrivelse utover det – med vekt på semantikk og frekvens er verdt å ta med seg videre.

3.3. Eksempler og vurderinger

Jeg vil ut fra konkrete (norske) eksempler forsøke å identifisere noen ulike vurderingspunkter.

Syntaksen som analyseverktøy for ordklasseidentifisering spiller åpenbart en rolle, men står den seg som kriterium alene? Vi kan ta *skrikende* som eksempel: *skrikende barn, måker*. Syntaktisk er *skrikende* et adjektiv, men trenger vi adjektivoppslaget *skrikende* for å beskrive disse kollokasjonene? Betydningen vil jeg si er verbal ut fra følgende parafrase: ‘barn, måker som skriker’.

Skrikende forskjeller, skrikende farger og skrikende barn. Syntaktisk er de alle adjektiver, men semantisk oppfatter jeg altså det siste verbalt: ‘barn som skriker’. De andre ville jeg parafrasert med andre adjektiver: *skrikende forskjeller* > ‘store/gapende forskjeller’ og *skrikende farger* > ‘grelle farger’. **Parafrasen** kan si oss noe om **semantikken**.

Ingen nordiske ordbøker⁵ jeg har konsultert har adjektivoppslag for *svelgende*, brukt i den noenlunde faste forbindelsen *svelgende dyp* med betydning ‘uoverstigelig forskjell; avgrunn’. Hadde det derimot hett *svelgemessig dyp* ville vi jo hatt oppslaget *svelgemessig*. *Svelgende dyp* er ikke særlig frekvent, men det er altså frekvent nok til å beskrives i ordbøkene, spørsmålet er ene og alene knyttet til lemmatiseringen. For ordboksføring av affiksavledningene vurderes aldri deres **frekvens** mot avledningsbasens frekvens.

Informasjonen vi helst skulle hatt, var hva språkbrukerne oppfatter som ord og hvordan de søker. Det vet vi for lite om. Det vil uansett gi en **pedagogisk** gevinst å skille ut adjektivisk bruk osv. fordi artiklene blir mer oversiktlige. Utflytningen, mener jeg, må basere seg på i hvilken grad formen oppfattes som leksikalisert, som vi best kan si noe om ved å parafasere. En annen måte å vurdere leksikalisering kan være koordineringen av ordpar eller ordgrupper som utgjør et paradigme og dermed må gis samme funksjonsanalyse. Eksempelvis *ny(tt)/brukt, få/mange, gift/forlovet/skilt/separert*.

NRG velger å analysere *låst* i *Døra er låst* som et adjektiv selv om man der ikke kan støtte seg på kongruens. De setter det som motsetning til *Døra er åpen*, uten eksplisitt av nevne denne parrelasjonen *åpen – lukket* som argument i seg selv (NRG 1997:125).

3.4. Forslag til løsninger

Basert på den forutgående analysen av konverterte bøyde former ville jeg for eksemplene i dette avsnittet foreslått følgende løsninger: Man burde ha eget adjektivoppslag for *skrikende*. Her ville *skrikende forskjeller* og *skrikende farger* hørt hjemme, etter sitt adjektiviske innhold. *Skrikende barn* og *skrikende måker* hører hjemme i verboppslaget *skrike*, etter sitt verbale innhold. Dette viser tydelig den parallelle eksistensen av de to formene. Verbparadigmet er uforandret selv om det har avfødt et nytt ord (med eget bøyingsparadigme). Vanskelighetene bunner i at de to formene er homografer og semantisk beslektet. De krever altså en analyse som ikke vektlegger form. Også *svelgende* skal etter min analyse være et eget oppslag. *Svelgende* i verbal bruk har muligens ingen typiske kollokasjoner og nevnes muligens overhodet ikke i oppslaget *svelge*, men er altså like fullt del av verbets bøyingsparadigme. At *svelgende dyp* ikke bør stå under *svelge*, er dels at vi ikke har noen tilsvarende verbal betydning (jf. Svensén 2004:130), dels den semantiske analysen eller parafrasen: uoverstigelig forskjell.

⁵ *Bokmålsordboka* (2005), *Nynorskordboka* (2006), *Norsk Ordbok 2014* (1966–2015), *Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner* (2008), *Den Danske Ordbog* (2003–05), *Svensk ordbok* og SAOB.

4. Konklusjon

Analysen av konversjon som en type avledning (eller i alle fall en type orddannelse) – er ikke kontroversiell (jf. kapittel 1.1). Flere kilder gir også eksempler hvor bøyde former er konvertert, uten at dette beskrives uttømmende. Denne analysen – altså at dette er en type orddannelse og ikke bare en mer eller mindre avvikende funksjon for en bøyd form – bør ligge til grunn når disse ordene skal beskrives leksikografisk. Lemmaseleksjonen må da basere seg på semantikk og leksikaliseringsgrad, og frekvenskravene bør ikke være strengere enn for andre avledninger.

Litteratur

Ordbøker

Bokmålsordboka (2005). Boye Wangensteen (red.). 3. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Den Danske Ordbog (2003–05). Bind 1–6. Ebba Hjorth & Kjeld Kristensen (hovedred.). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.

NLO (1997) = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

NAOB = *Det Norske Akademis ordbok* (2017): www.naob.no.

Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner (2008). Tor Guttu (red.). 2. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet (1966–2015). Oslo: Det Norske Samlaget.

NRO (1937–95) = Trygve Knudsen & Alf Sommerfelt (red.): *Norsk Riksmålsordbok I–VI*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Nynorskordboka (2006). Marit Hovdenak et al. (red.). 4. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (1893–). Lund: Gleerups förlag.

Svensk ordbok = Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009). Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Annen litteratur

Askedal, John Ole et al. (2017): *Norsk grammatikk*. 2. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Bußmann, Hadumod (2002): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

- Fjeld, Ruth Vatvedt & Lars S. Vikør (2008): *Ord og ordbøker*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- NRG = Jan Terje Faarlund, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Redigeringshandbok for Norsk Ordbok 2014* (2016): <http://no2014.uio.no/eNo/tekst/redigeringshandboka/redigeringshandboka.pdf> (november 2017)
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Carina Nilstun
leksikograf, MA
Kunnskapsforlaget
Gullhaug torg 1
Postboks 4432 Nydalen
N-0403 Oslo
carina.nilstun@gmail.com